

MUTLULUK TARİHİ

Handan Yalvaç ARICI*
E-mail: handanyalvac@hotmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4179-3919>

Citation/©: Yalvaç Arıcı, H. (2020). Mutluluk tarihi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9, 217-243.

Öz

Antik Çağ'dan günümüze düşünce sistemlerinin, kadim inançların ve ilahi vahiylerin önceledikleri konulardan biri olan mutluluk, birey ve toplumların nihai amaçlarından biri olması nedeniyle her çağda gündemini korumaktadır. İnsanla birlikte tarih sahnesinde varlık bulan mutluluğa özgü bir tarih çizelgesi bulunmaktadır. Tarihsel süreçte yaşanan her türlü değişim ve dönüşümün mutluluğa yüklenen anlamları etkilediği görülmektedir. Her çağ kendi perspektifine göre mutluluk tecrübesini yaşamakta ve bu tecrübeyi yorumlamaktadır. İlk Çağ'da Tanrıların hediyesi veya şans olarak görülen, Orta Çağ'da teolojinin belirlediği alan içerisinde yaşanılacağı kabul edilen mutluluk, modern dönemde sınırlarını bireyin tayin ettiği bir durum olarak yaşanmaktadır. Modern anlayışa göre mutluluk, bireyin arzu ve isteklerinin tatmin edilmesi tasavvuruyla şekillenmektedir. Bu makalede Antik Çağ'dan günümüze değişim ve dönüşüm süreçleriyle mutluluk tarihi anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Ahlak, Mutluluk Tarihi, Mutluluk Ahlakı, Modern

HISTORY OF HAPPINESS

Abstract

From the First Age up to now, happiness, which is one of the priorities of thought systems, ancient beliefs and divine revelations, maintains its agenda in every age as it is a feeling that every individual desires to reach. There is a timetable specific to the happiness that exists on the stage of history with human beings. All kinds of changes and transformations in the historical process affect the meanings attributed to

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.

happiness. Each era experiences happiness and interprets this experience according to its own perspective. Happiness, which was seen as a gift or chance of the Gods in the First Age and accepted to be experienced within the field determined by theology in the Middle Ages, is experienced as an emotion determined by the individual in the modern era. According to modern understanding, happiness is shaped by the idea of satisfying the desires and desires of the individual. This article describes the history of happiness with the processes of change and transformation from Antiquity to the present day.

Keywords: Happiness, Morality, History of happiness, Eudaimonia, Modern.

Giriş

Düşünce tarihinde farklı anlamların yüklendiği mutluluk, genel anlamda bireyin iyi olma halini koruması, saadet, bahtiyarlık anlamlarına gelmektedir (Akalin, 2011, s. 1716). Her bireyin iç dünyasında mutluluk duygusuna ait farklı ölçütleri olduğu bilinmektedir. İyi olma, öznel iyi olma, yaşam kalitesi, bireysel ve sosyal refah gibi birçok kavramı içinde barındıran mutluluk kavramının birçok tanımı olmakla birlikte (Veehoven, 1997, s. 5), kişinin hayatını bir bütün olarak değerlendirdiğinde hayattan ne kadar çok hoşlandığı ne kadar iyi hissettiği, hayatından ne kadar tatmin olduğu üzerine yaptığı öznel bir değerlendirme olarak kabul edilmektedir (Veehoven, 2006, s. 1). Dolayısıyla her birey kendi zihinsel tasavvuruna göre mutluluk duygusunu tanımlamakta ve yüklendiği anlam çerçevesinde bu duyguyu değerlendirmektedir (Çilingir, 2000, s. 28). Bireyin genetik olarak taşıdığı mirası, aldığı eğitim ve çevre mutluluk anlayışını etkileyen faktörlerdir. Fiziksel çevre, sosyal çevre, demografik, ekonomik ve sosyo-ekonomik yapı, eğitim gibi değişkenler, hayata dair bakış açıları bireyin mutluluk algısını şekillendirmektedir.

Tarihsel süreçte mutluluk anlayışının yaşanan çağın öğretileri ve imkanlarına göre temellendirildiği görülmektedir. İlk Çağlarda doğayla iç içe, tarım toplumunda yaşayan bireyin mutluluk anlayışı yaşadığı şartlara ve toplumsal hayatın öngördüğü düzene göre inşa edildiği aynı zamanda dönemin insanının keşfettiği, ürettiği ve sahip olduklarıyla mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Antik Çağ'da iyi yaşam ve erdemle ilişkilendirilen mutluluk, insan davranışlarının nihai amacı olarak kabul edilirken, Orta Çağ döneminde hem ahlak ile ilişkilendirilmiş hem de ahiret merkezli bir mutluluk anlayışı ortaya koyulmuştur. Rönesans dönemi mutluluk anlayışında ilk değişim ve dönüşümler kendini göstermeye başlamış, sanayi devrimiyle birlikte üretimin, tüketimin ve eğitimin öncelikli olduğu bir zaman diliminde yeni arayışların hâkim olduğu bir mutluluk anlayışının oluştuğu müşahade edilmektedir. Aydınlanma döneminde bu değişim ve dönüşümler hızlanmış ve mutluluk kavramı seküler bir form kazanmıştır. Modern çağla birlikte mutluluğun erdem ve ahiretle ilişkisi kalmamıştır. Dönemsel ve bireysel öznelliğe sahip bir paradigma olan mutluluğun insanlık tarihi boyunca değişim ve dönüşümler geçirdiği aynı zamanda bireylerin ve toplumların yaşamlarını şekillendirdiği görülmektedir.

Mutluluk Nedir?

Mutluluk sözlüklerde “*Bütün özelemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, mut.*” (Akalin, 2011, s. 1716), “*Mutlu olma hali, mutlak iç huzur*”, (Tuğlacı, 1974, s. 2036), “*Eksiksiz bir hoşnutluk durumu, ongunluk*” (Büyük Larousse, 1986, s. 8421), “*İnsanların dünyada ve ahirette ulaşmayı hedefledikleri en yüksek ideal, şuurun tatmini, ruhun tatmini ve huzuru, dinginlik hali*” (Bolay, 1996, s. 289), “*Bilinci dolduran tam bir doyunluk durumu*” olarak tanımlanmaktadır (Çağbayır, 2007, s. 3329). Mutluluk, İngilizcede “happiness” sözcüğü ile karşılanmakta (Özbalkan, 1999, s. 1456), bu sözcüğün etimolojik kökünün şans, talih, uygunluk manasında kullanılan “hap” ya da “tesadüfen olma” anlamında “happen” olduğu düşünülmektedir (Onions, 1966, s. 427). Mutluluk ahlaki olarak kabul edilen, Yunancada iyi olma, mutluluk anlamında kullanılan “eudaimonia” (Onions, 1966, s. 330), sözcüğü iyilik hali, iyi oluş anlamında “eu” (Onions, 1966, s. 320), ilahi güç, Tanrı manasına gelen “daimon” sözcüklerinden oluşmakta ve iyiliğin tanziminin Tanrılara ait olduğu düşüncesini ifade etmektedir (Onions, 1966, s. 255). Latince de refah ve bolluk manasına gelen “felicita” (Hançerlioğlu, 1978, s. 190), Almandada şans, talih, mesut manasında “glück” (Steuerwald, 1988, s. 660), Fransızcada mesut, mutlu anlamında “bonheur” (Kocabay, 1968, s. 526), Arapçada sıkıntıda, zorlukta olmamayı ifade eden “saade” sözcükleriyle ifade edilmektedir (İbn Manzur, 1997, s. 262).

Psikoloji sözlüklerinde “*sevinç duygusu, iyi olma, memnuniyet*” (Vandenbos, 2007, s. 429), felsefe sözlüklerinde “*İnsan eylemlerinin ve çabalarının nihai ve en yüksek amacı olan hal, yaşamdaki en yüksek değer ya da hedefe ulaşma durumu, acının yokluğu ya da haz hali*,” (Cevizci, 1997, s. 612). “*Yetkin düzeyde doymuşluk duygusu, eksiksiz esenlik*” olarak tarif edilmektedir (Timuçin, 2004, s. 365). Felsefe disiplininde mutluluk duygusunu meydana getiren üç basamaklı bir yapıdan bahsedilmektedir.

1. Mutluluk duygusunun ilk basamağı insanda hazzın var olması aynı zamanda acının olmaması durumuyla yaşanan genel iyilik hali olarak kabul edilmektedir.
2. İkinci basamak, insan varlığının kendi çaba ve faaliyetleriyle kendini gerçekleştirme duygusunu elde etmesidir. Bu basamakta insanın hazların toplamından daha çok hazların uyumuna ve insanın bütün boyutlarıyla mutlu olabileceği ifade edilmektedir.
3. Üçüncü basamakta, bireyin doğa yasalarına uyumlu, ölçülü ve özgürce yaşayabilmesidir. Kısaca bireyin yetkinlik halini kazanmasıdır (Cevizci, 1997, ss. 612-613).

Her disiplin için farklı bir tanımı olan mutluluk kavramı tek bileşeni olan bir yapı değildir. Mutluluk kavramı psikoloji, sosyoloji, iktisat gibi disiplinler içerisinde değerlendirildiğinde iyi oluş, öznel iyi oluş, yaşam memnuniyeti, yaşam doymu ve yaşam kalitesi gibi kavramları içine alan üst bir yapı olduğu görülmektedir. Mutluluk insanlık tarihi kadar kadim aynı zamanda insanlığın yaşadığı değişim ve dönüşümlerle sürekli güncellenen bir duygudur. Günümüzde sadece felsefe disiplininin konusu değil aynı zamanda nöroloji,

psikoloji, sosyoloji, iktisat gibi birçok disiplinin konusu olmaktadır. Dolayısıyla mutluluk iyi oluş, öznel iyi oluş, yaşam tatmini gibi birçok kavramı içinde barındıran üst bir kavram olarak kabul edilmekte ve her disiplinin kendi kuralları içerisinde değerlendirilmektedir.

Batılı Düşünürlerde Mutluluk

Antik Çağ filozoflarından Herakletios (M.Ö. 540-480) mutluluğu insanın iç dünyasıyla ilgili bir duygu olarak görmektedir. Ona göre, dünya olması gerektiği gibi devamlılığını sürdürürken herkes bu düzen içerisinde mutluluğu kendi iç dünyasında bulabilir. Demokritos (M.Ö. 460-370) mutluluğun, ruhun iyi durumda ve dingin olması hali olarak tanımlamaktadır. Ona göre, mutlu olmak için çaba sarf edilmeli ve kişinin elindekilerle yetinip, gereksinimlerinden fazlasını istememe olgunluğuna erişmesi gerekmektedir. Sokrates (M.Ö. 469-399) insanın erdemli ve doğru olmakla mutluluğa ulaşabileceği görüşündedir. Erdemli olmak kişiyi mutluluğa ulaştırdığına göre mutluluğun ahlaklı olmak üzerine bina edilebileceğini savunmaktadır. Aynı zamanda kişinin kendi kendisiyle uyum halinde olduğunda mutlu olabileceğini, kendisiyle uyumsuz birinin asla mutluluğu yakalayamayacağını belirtmektedir. Sokrates'in öğrencisi Kyrene okulunun kurucusu Aristippos (M.Ö. 435-355), mutluluğa götüren en güvenli yolu özgürlük olarak kabul etmekte, yalnızca kendine dayanan, kimseye bağlı olmayan kişilerin gerçek mutluluğa ulaşacaklarını belirtmektedir (Akarsu, 1982, ss. 26-56).

Stoacılar en yüksek iyi ve en yüksek amacın mutluluk olduğunu, kişinin doğayla ve kendisiyle uyumlu bir yaşam sürdürerek mutluluğa ulaşacağı görüşündedirler. Bütün bu uyumla birlikte erdem mutluluğun bütün koşullarını barındırdığını, en iyinin erdem olduğunu savunmaktadırlar (Akarsu, 1982, ss. 57-58). Stoacılığın kurucusu kabul edilen Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 425) erdem dışında hiçbir şeyi değerli görmez ve tam bir mutluluğa erdemle ulaşabileceği görüşündedir. Ona göre insan mutluluğu dış etkenler ve kaderle ilişkili değildir, bütün yaşananlara karşı kişinin gösterdiği tavırla ilgilidir. Onun bu görüşü Stoa mektebinin üç yüzyıl boyunca dayandığı temel görüş olmuştur (Birand, 1958, s. 97). Platon (M.Ö. 428-348) mutluluğa ulaştıracak yolun iyilik olduğunu düşünmektedir. Ona göre insan için en yüksek amaç iyi olmaktır. İnsanı iyi kılan doğruluk, ölçülülük ve adaletli olmaktır. Platon doğruluk, adalet ve ölçülülük gibi iyiliklerle mutluluğa ulaşacağını bildirmektedir. Yaşadığı döneme imzasını atmış olan Platon, sadece bireysel mutluluğu konu olarak ele almamakta aynı zamanda toplumsal mutluluğa da dikkat çekmektedir. Toplumsal mutluluk için toplumsal ahlak ve devletin gerekliliğini savunmaktadır (Akarsu, 1982, ss. 84-91). Aristoteles (M.Ö. 374-322) mutluluğun en yüksek iyi ve en yüksek amaç olarak görmüş, mutluluğun herkese göre bir tanımı olduğunu, zengin bir kişi için onur, fakir için zenginlik, hasta biri için sağlık olarak tarif edileceğini belirtmiştir. Ona göre en genel anlamda mutluluk, ruhun akla uygun etkinlikleri ve ruhun kendisi için amaç olan erdeme uygun davranmasıdır (Aristoteles, 1997, s. 4, 20). Aristoteles "Erdemin ödülü mutluluktur" diyerek mutluluğun kaynağını erdemden aldığını bildirmektedir (Aristoteles, 1997, s. 15).

Epikür (M.Ö. 341-270) felsefenin tek amacının insanı mutluluğa ulaştırmak olduğunu, fizik ilminin kişiyi önyargılardan kurtaracağını, etiğin ise mutluluğun yollarını öğreteceğini belirtmektedir (Akarsu, 1982, s. 81). Ona göre mutluluğun kaynağı zevktir. İnsanoğlunun bütün eylem ve çabalarının ölçüsünün zevk olduğunu düşünen Epikür, zevkin tabiatın varlıklara aşıladığı bir duygu olduğunu iddia etmektedir. Düşünme kabiliyetine sahip olmayan çocukların hatta hayvanların bile zevke yöneldiklerini, aynı zamanda acı ve elemelerden kaçmaya çalıştıklarını söyleyerek zevkin bedensel olarak acı çekmemek ve ruhsal olarak huzursuzluk hissetmemek olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda mutluluğu erdeme, erdemi ölçülülüğe dayandırmakta, ancak akıllı, namuslu ve doğru yaşayanların mutlu olabileceği, mutlu olanların akıllı, namuslu ve doğru yaşayabileceği görüşündedir (Epikür, 1962, s. 37, 38). Orta Stoaculardan Panaitios (M.Ö.185-99) insanın kendi kendini yetiştirebileceğini ve böylelikle mutlu olabileceğini düşünmektedir. Ona göre bir insan, arzu ve isteklerini akıllı ile yenebildiği, isteklerini kontrol altına alabildiği zaman mutluluğa erişebilir. Bir başka ifadeyle Stoaculara göre erdem mutluluğu oluşturan en önemli unsurdur (Birand, 1958, s. 107, 114-115).

Romalı düşünür Lucius Annaeus Seneca (M.Ö.5–M.S.65) mutluluğa felsefeyle ulaşılabileceğini söyleyen bir düşünürdür (Pattabanoğlu, 2015, s. 140). Ona göre felsefe bilge kişilerin işidir, bilge kişi doğaya uygun yaşamalı ve en yüce iyiyi ulaşmalıdır. Seneca mutlu bir yaşamın bilgeliği öğrenmekle mümkün olabileceği görüşünü savunmaktadır. Çünkü bilgeliği öğrenmiş kişi hayatı boyunca karşılaştığı zor şartlarla nasıl mücadele edebileceğini ve kendi ruh halini doğanın yasaları ile nasıl dengeleyebileceğini bilir (Selen, 2014, s. 23). Felsefesini Tanrı'ya güvenmek, vicdanın sesini dinlemek ve insanların kardeşçe yaşamaları üzerine temellendiren Epiktetos (M.S. 50-135) (Demirpolat, 2004, s. 76), kişinin arzularını elde ettiğinde mutlu olamayacağı görüşündedir. Epiktetos'a göre mutluluk, arzu edilen şeyi elde etmek ve ondan zevk almak değil, aksine hiçbir şeyi arzu etmeyerek arzu ve isteklerden özgür olmaktır (Epiktetos, 1999, s. 157). İmparator filozof Marcus Aurelius Antoninus (M.S. 121-180) mutluluğu evrensel doğa ve onun yasasına uygun biçimde kişinin kendine özgü olanı gerçekleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre mutlu yaşamak için kişinin görevlerini doğru bir şekilde, özenle ve iyi niyetle yapması, içsel deneyimlerine özen göstermesi, kimseden hiçbir şey beklememesi, söylem ve eylemlerinde dürüstlüğü öncelemesi gerekmektedir (Antoninus, 2012, s. 87, 26). İlk Çağın son dönemlerinde din ile felsefenin birbiri içine geçtiği ve felsefede dini motiflerin baskın olduğu görülmektedir. Bu dönemin önemli ekollerinden biri Yeni Eflantunculuk mektebidir. Bu mektebin kurucularından sayılan Plotinos (M.S. 204-269) (Birand, 1958, s. 122, 123), insanın Tanrı'yı bilip kavradığı ve ruhun bedenden Tanrı'ya yöneldiği zaman mutlu olabileceği görüşündedir. Ona göre, insanın Tanrı'ya yönelişi ve cezbe hali insan için en yüksek hedeftir (Birand, 1958, s. 127).

Orta Çağ'ın önemli düşünürlerinden kabul edilen Aziz Augustinus (354-430), Abaelardus (1079-1142) ve Thomas Aquinas (1225-1274)'un görüşleri dönemin teolojik temelli

düşünce anlayışını resimlemektedir. Augustinus bütün insan eylemlerinin en üst amacını mutluluk olarak görmekte ve Tanrı'yı anlayıp, emirlerine uyulduğu zaman mutluluğa ulaşılacağını savunmaktadır (Bravo, 2007, s. 112). Abaelardus ise dünyadaki mutlulukların gelip geçici olduğunu, insanın ölümden sonra Tanrı'nın adil kararıyla mutluluğa erişebileceği görüşündedir (Çotuksöken, 1993, s. 149). Yaşadığı dönemde mutlulukla ilgili görüşlerini tafsilatlı bir şekilde açıklayan Thomas Aquinas mutluluğun tam iyiyi kazanmak olduğunu, tam iyi ve yüce olanın Tanrı olabileceğini söylemektedir. Ona göre dünyadaki mutluluklar eksiktir, gerçek mutluluğa Tanrı'yı görmekle erişilebilir (Aquinas, 1941, ss. 69-70). Orta Çağ'ın teolojik temelli, birlikli-kapalı felsefi anlayışından sonra yeni bir dönem kendini göstermeye başladı. Rönesans dönemiyle birlikte düşünce ve bilim teolojik zorlamalardan, dinsel veya mezhepsel baskılardan özgürleşme mücadelesine girdi (Veenhoven & Dumludağ, 2015, s. 61). Aydınlanma dönemi birçok düşünür bağımsız düşünce için savaş verdiler. Yapılan mücadeleler sonucunda yeni bir dönem yaşanmaya başladı. Bu dönemin düşünce dünyasında Antik Çağ dönemindeki gibi özgürlük ve çeşitlilik kendini göstermektedir. Özgür düşünceyle birlikte mutluluğun sadece ahiret hayatına ait olmadığı, dünyada da mutluluğun yaşanabileceği tezi öne sürülmüştür (Akarsu, 1982, ss. 118-119).

Aydınlanma döneminin filozoflarından Montaigne (1533-1592) mutluluğu erdeme bağlı olarak değerlendirmekte, erdemi ise aklın dışında olmayan bir yetkinlik olarak tarif etmektedir (Montaigne, 1997, s. 240). Kişinin mutlu olabilmesi için içgüdü ve duygularını akılla düzenlenmesi gerekmektedir. Özellikle aşırı duyguların insanı doğasına uygun olmayan yollara saptıracağını, bu durumun kişiyi mutsuz edeceğini belirtmektedir (Akarsu, 1982, s. 119). Ayrıca Montaigne insanın bir şeylere sahip olmakla mutlu olmayacağını ancak sahip olduklarının keyfini çıkarabilecek imkanların kişiyi mutlu edeceğini düşünmektedir (Montaigne, 1997, s. 141). Bilimsel deneycilik düşüncesinin öncülüğünü yapmış olan Francis Bacon (1561-1626) dinsel inançlar olmadan insanı mutluluğa götürecek davranışları bir sistem içerisinde ele almakta, iyi kavramını bireyin, toplumun ya da bütünün iyiliği içerisinde değerlendirmektedir. İyi olanın yararlı olduğu, yararlıının da erdem olduğu görüşündedir. Bacon'a göre sadece erdemli davranışlar insanı mutluluğa ulaştırmaktadır (Akarsu, 1982, s. 120, 121). Ahlakın dinden referans almasına karşı çıkan düşünürlerden Thomas Hobbes (1588-1679) mutluluğu "*İnsanın zaman zaman arzu ettiği şeyleri elde etmede sürekli başarı göstermesi, yani sürekli muvaffak olması*" (Hobbes, 2007, s. 55) olarak tanımlamaktadır. İnsan hayatında zihinsel olarak sürekli bir dinginlik olamayacağını, hayatın hareketten ibaret olup bir nesneden diğerine arzunun devamlı ilerleyişi olduğunu belirten Hobbes sürekli başarılı olmanın insanı mutlu edebileceği görüşündedir. Ahirette Tanrı'nın vadettiği mutluluğun dünyada bilinemeyeceği için dünyadaki düzene göre mutlu olunacağını savunmaktadır (Hobbes, 2007, s. 55).

Modern felsefenin ve analitik geometrinin kurucusu kabul edilen 17. yüzyılın önemli düşünürlerinden René Descartes (1596-1650) mutluluğu tam bir ruh memnurluğu ve iç

hoşnutluğundan ibaret olarak görmektedir. Ona göre mutluluk şans eseri elde edebilecek bir duygu değildir (Descartes, 1992, s. 29). Mutluluğu bilgeliğin meyvesi olarak tarif eden Descartes, mutlu olmanın yolunun hakikatin bilgisine sahip olma, kararlılık ve elimizde olmayan isteklerden vazgeçmek olarak tasnif etmiş olduğu üç kurala uyulduğu zaman mümkün olacağı görüşündedir (Descartes, 2010, ss. 242-246). Ampirizmin kurucusu kabul edilen John Locke (1632-1704) her insanın mutluluğu isteyip, üzüntü ve acılardan uzaklaşmayı hedeflediğini, her kişinin yaşadığı olaylara göre farklı mutluluk arayışlarında olduğunu beyan etmektedir. Locke'a göre insanların davranışları mutluluk anlayışlarına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla bireyler mutluluk-mutsuzluk kavramları üzerine iyi ve kötü kavramlarını bina ederek bir davranışın iyi ya da kötü olduğuna karar vermektedirler. Locke mutluluk arayışının insan davranışlarına yön verdiğini aynı zamanda mutluluk ilkesinin ahlaki bir form alabilmesi için akıl süzgecinin kullanılması gerekliliğini savunmaktadır (Özcan, 1987, ss. 575-576). Ahlâkî duygu teorisiyle döneminde iz bırakan Anthony Shaftesbury (1671-1713) gerçek mutluluğun tek yolunun erdem olduğu görüşündedir. Dolayısıyla davranışlarında doğru ölçüyü bulan kimsenin ahirette ödül almak için değil erdemli olmak için erdemli olacağını savunmaktadır (Akarsu, 1982, s. 132). Aydınlanma çağının önemli düşünürlerinden David Hume (1711-1776) mutluluğu toplumsal faziletlerin içerisinde değerlendirmekte ve *"toplumun düzeni, ailelerin uyumu, dostların birbirlerini desteklemeleri, daima siyasilere kibar hâkimiyetlerinin bir sonucu olarak düşünülür."* söylemiyle tarif etmektedir. Hume'a göre toplumsal ve siyasal düzen, insanların aralarındaki uyum mutluluğun önemli unsurlarındandır (Hume, 1875, s. 179).

Utilitarizmin temsilcilerinden Jeremia Bentham (1748-1832), her insanın hazza yönelik elemenden kaçtığını, dolayısıyla haz ve elemi insan davranışlarının ölçüsü olarak görmektedir. "Yarar" kavramını haz olarak tanımlayan Bentham, hazı hayatın amacı olarak kabul etmektedir. Ahlak literatüründe "Ahlak aritmetiği" olarak yer alan bu konuyu, Bentham "haz veya mutluluk sayımı" olarak değerlendirmektedir. Ona göre haz ve elem ölçülebilir aynı zamanda hazların hesaplanarak varacağı sonuç mutluluktur (Anay, 2011, s. 105). Faydacı filozoflardan John Stuart Mill (1806-1873) mutluluğu ahlaki eylem ve yaşamın tek amacı olarak, hazı ise eylemlerin biricik ölçütü olarak görmektedir. Mill insanların deneyimledikleri olaylara göre hazlar arasında seçim yaptıklarını vurgulamaktadır. Ona göre insan başkalarının mutluluğunu düşünmek zorundadır. Hatta insanlığın mutluluğu için kişi kendi mutluluğunu terk edebilecek erdeme sahip olmalıdır. Sadece başkalarını ilgilendirmeyen ya da etkilemeyen konularda bireyselliğe öncelik verilebileceği görüşündedir. Mill'e göre en önemli amaç, en çok insanın en yüksek derecede mutluluğu elde edebilmesidir (Möngü, 2015, ss. 27-28).

Ahlâkın nihai gayesinin mutluluk olduğu görüşünü savunan evdemonik anlayışa karşı Immanuel Kant (1724-1804) ve onu takip eden düşünürler farklı bir yaklaşım ortaya koymuşlar, bütün ahlak görüşlerini amaç güden (teleolojik) ve amaç gütmeyen (deontolojik) olmak üzere iki kısımda ele almışlardır. Teleolojik olanı mutluluk ahlâkı,

deontolojik olanı ödev ahlâkı olarak değerlendirmişlerdir. Kant'tan önceki ahlak düşünürlerinin çoğunluğu mutluluğu amaç, ödevi ise araç olarak görmüşlerdir. Kant, ahlakı amaç olmaktan çıkarıp araç haline getiren bu anlayışa karşı çıkmıştır (Çağrı, 2008, s. 320). O mutluluğu *"Akıl sahibi bir varlığın varoluşunun bütünü içinde her şeyin kendi arzu ve istemesine uygun olup bittiği dünyadaki durumudur; dolayısıyla mutluluk, doğayla bu varlığın bütün amacının ve istemesinin en temel belirlenme nedeninin uyuşmasına dayanır."* şeklinde tanımlamaktadır (Kant, 1999, s. 135). Ahlaklılık ilkesi ile mutluluk ilkesini birbirinden ayıran Kant en yüksek iyinin mutluluğa götüren ahlaklılığa uygun olması gerektiğini belirtmektedir (Kant, 1999, s. 102, 135).

19. yüzyılın önemli düşünürlerinden Arthur Schopenhauer (1788-1860) mutluluğu farklı bir perspektiften değerlendirmekte, sadece kendi iç dünyalarında hakikati bulan kişilerin mutlu olabileceklerini iddia etmektedir. Ona göre en mutlu insan, içindeki zenginlik kendisine yeterli olan ve varlığını devam ettirmek için kolayına dışarıdan bir şeye ihtiyaç duymayıdır. Dışarıdan gelecek olan şeylerin ithal ve pahalı olup, kişiyi bağımlı kılacağını, dolayısıyla kişinin hayatında sıkıntılar oluşturacağını savunmaktadır (Schopenhauer, 2007, s. 15). Schopenhauer ıstırap ve can sıkıntısının insanın mutluluğunun iki temel düşmanı olduğunu belirtmektedir (Schopenhauer, 2007, s. 9). Nihilist felsefenin temsilcilerinden Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) mutluluğun anlık ve gelip geçici bir duygu olduğunu, kimsenin bu duyguya erişemeyeceğini düşünmektedir (Nietzsche, 2015, s. 207). O insanların sadece kendilerini güçlü hissettikleri ve fitratlarına uygun davrandıkları zamanlarda mutluluğu hissedebilecekleri görüşündedir (Nietzsche, 2016, s. 90). Nietzsche'ye göre ahlak mutluluğa götüren bir yol değildir. Aksine birçok mutsuzluk kaynağı ahlak sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Çünkü ahlaklı olmak insanın davranışlarını kısıtlamakta ve kişiye derin bir mutsuzluk yaşatmaktadır (Nietzsche, 2015, s. 81).

20. yüzyılda mutluluk anlayışının tamamen farklı bir perspektife büründüğü, erdemle veya öteki dünya ile bağlantısının kalmadığı, seküler ve insanın kendi tercihine dayalı bir bakış açısı oluşturulduğu görülmektedir (Diş, 2008, s. 30). Dönemin önemli düşünürlerinden Bertrand Russell (1872-1970) mutluluğun Tanrıların bir lütfu olmadığını, bireyin ancak kendi çabasıyla ona ulaşabileceğini savunmakta aynı zamanda mutluluğun bazen dış koşullara bağlı olarak meydana geldiğini iddia etmektedir (Russell, 2016, ss. 171-179). Özgün düşünürlerden Jean Baudrillard (1929-2007) 20. yüzyılda dünyanın üretim toplumundan tüketim toplumuna geçtiğini, insanların müsrif olmakla mutlu olabilecekleri inancının hâkim olduğunu belirtmektedir. Baudrillard bireylerin tükettikçe mutlu olacakları düşüncesinin sahte bir mutluluk ürettiği görüşündedir. Ona göre hayatları tüketim nesnelileriyle çepeçevre sarılmış olan insanlar köleleştirilmekte, özgürlüklerini gönüllü olarak feda etmekte ve anlık mutlulukların peşine düşerek gerçek mutluluktan uzaklaşmaktadırlar. Ancak tüketim merkezli yaşamayan kişiler mutluluğa ulaşabilmektedirler (Anık, 2016, s. 448-449). 21. yüzyılda mutluluk perspektifi teknoloji ile birlikte yeniden değişim ve dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Bu dönemin düşünürlerinden

olan pragmatizmi yeniden yorumlayan postyapısalcı bir görüşü savunan (Ayaz, 2016, s. 58) Richaerd Rotry (1931) mutluluğu kişinin kendi öz yaratımıyla oluşturduğu söz dağarcığı vasıtasıyla olaylara, olgulara yüklediği anlam olduğunu belirtmekte aynı zamanda bireyin küçük ya da büyük tutkularını gerçekleştirerek mutlu olabileceğini düşünmektedir (Özkan, 2017, s. 58).

Müslüman Düşünürlerde Mutluluk

İslam düşünürleri mutluluk ahlaki manasına gelen evdemonizm kavramı yerine kurtuluş vesilesi, talih, uğur, bereket anlamlarına gelen “es-sa’ade” (Çağrı, 2008, s. 319), insan için son mutluluk anlamında “es-sa’adetu’l-kusva” (Vural, 2003, s. 321), en üstün mutluluk manasında “es-sa’adetu’l-uzma” veya “es-sa’adetu’l-ulyâ” terkiplerini kullanmışlardır (Devellioğlu, 1993, s. 903). İlk İslâm filozofu olarak tarihte yerini alan Ya’kub b. İshak Kindi (801-873) *Risâle fi’l-Hîle li-Def’i’l-Ahzân* adlı eserinde insanın mutlu olabilmesi için kendini üzüntüden nasıl kurtarabileceği konusunu anlatmaktadır (Çağrı, 2008, s. 320). Kindi mutluluğu gelip geçici hazların ötesinde manevi, zihni ve ruhsal yetkinlikle ulaşılabilecek bir duygu olduğunu düşünmektedir (el-Kindi, 2012, s. 17). Bir başka ifadeyle insanı ancak değişimi olmayan akli ve manevi hazlar mutluluğa ulaştırabilmektedir. Ona göre mutluluğun ebedi olmayan oluşma (kevn) ve bozulma (fesad) âleminde aranması gerekmektedir. Çünkü kevn-fesad dairesinin içinde olan duyu hazları ve duyu istekleri gibi geçici hevesler insanı mutlu edemeyeceğini savunmaktadır. Ayrıca kaybedildiği taktirde üzüntüsü çekilecek nesnelere sahip olmayan kişilerin kalıcı mutluluğa erişebileceğini bildirmektedir (el-Kindi, 2012, s. 51, 81).

İslâm düşünce tarihinde mutluluk konusunu detaylı bir şekilde ele alan, mutluluğu meşhur bir amaç olarak gören Farabi (870-950), her ne zaman olursa olsun başka bir şey için değil bizzat kendisi için istenilen, tercih edilen bir gaye olduğunu, mutluluğa ulaşıldığında, onunla birlikte ondan başka hiçbir şeye ihtiyaç kalmayacağını düşünmektedir (Farabi, 1993, s. 26, 27). O mutluluğu insan ruhunun vücutta, maddeye ihtiyaç hissetmeyecek bir tekâmül mertebesine ulaşması olarak tanımlamaktadır. Bir başka ifadeyle mutluluk insan nefsinin maddeye muhtaç olmayacak şekilde yetkin olmasıdır. Farabi bu yetkinliği “Nihai Mutluluk/es-Saadetu’l-Kusva” olarak isimlendirmektedir. Farabi mutluluğu en büyük hayır ve en büyük fazilet olarak kabul ettiği için onun dışındaki her şeyin sadece mutluluğa ulaştıracak araçlar olduğu görüşündedir. Bu sebeple mutluluk hayır için yapılan hayırdır ve hiçbir zaman hayırdan başka şeyler için istenmemektedir. Dolayısıyla kişiyi mutluluğa ulaştıran kendi güzel eylemleridir. Mutluluğa engel olan ise düşüklük, rezillik, hasislik gibi kötülük içerikli eylemlerdir. Farabi’ye göre dünya ve ahiret mutluluğu sadece ve sadece erdemler vasıtasıyla elde edilebilmektedir (Farabi, 2001, ss. 69-70; Farabi, 1987, s. 39; Farabi, 2018, s. 1).

Din ile felsefeyi, akıl ile nakli birleştirmeye çalışan İhvân-ı Safâ (Koç, 1999, s. 31), grubu her şeyi iyi olması bakımından ele almaktadır. Onlara göre mutlak iyi olan mutluluktur ve

mutluluk sadece kendi özünden dolayı istenir. Bir başka ifadeyle mutluluk kendisi için talep edilen, mutlak iyi olandır (Bircan, 2001, s. 58). İhvân-ı Safâ mutluluğu dünyevi ve uhrevi olarak iki kısımda ele almaktadır. Her varlığın en iyi durumda en mükemmel amaca erişmek için hayatını devam ettirmesi ve en uzun süre yaşamasını “dünyevi mutluluk”, her nefsin en iyi durumda en yetkin amaca doğru yükselip ebediyen varlığını idame ettirmesini “ahiret mutluluğu” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla İhvân-ı Safâ topluluğu mutluluğu bizatihi amaç olarak görmektedir (Çağrı, 2008, s. 321). İslâm tarihinde hekim-filozof olarak yer almış olan Ebû Bekir er-Râzî (865-925) ruhun gerçek mutluluğa erdemler vasıtasıyla ulaşabileceğini savunmaktadır. Ona göre ölçülülük, cesaret, bilgelik ve adalet erdemlerini hayatına alan (Aydın, 2014, s. 56) ve tutkularını aklın boyunduruğuna veren kişiler gerçek mutluluğa erişebilir (Fahri, 2004, s. 110). Mutluluğa giden yolun akıl, bilgi ve güçlü bir irade ile mümkün olabileceği, tutku ve ihtiraslarıyla davrananların mutsuz olacakları görüşündedir (Kaya, 2007, s. 482). İslam ahlak felsefesinin önemli düşünürlerinden İbn Miskeveyh (932-1020) mutluluğu “*son gaye, en uçtaki yetkinlik, gayelerin en değerlisi*” olarak tanımlamaktadır (İbn Miskeveyh, 2017, s. 53). Tam olan amacın sadece mutluluk olduğunu, mutluluğa erişen kişinin ona herhangi bir şey ekleme ihtiyacının olmayacağını belirtmektedir (Bircan, 2001, s. 58-59). Ona göre kemal mertebesine ulaşmış bireyler, bedene ihtiyaç duymadıkları için bedensel mutluluklara da ihtiyaç duymazlar. İbn Miskeveyh mutlu olan kişilerin hikmetten nasiplerini almış, ruhani hayat sahipleri oldukları, bu âlemdekilerin yardımıyla hikmetin inceliklerini elde edebilecekleri, ilahi nur ile aydınlanacakları görüşündedir. Aynı zamanda bu kişilerin bedene ait mutluluklara ulaşmak isteyenler gibi üzüntüler, sıkıntılar yaşamayacaklarını düşünmektedir (İbn Miskeveyh, 2013, ss. 58-59).

İslâm Meşşai okulunun en büyük sistemci filozofu olarak kabul edilen (Alper, 1999, s. 319) İbn Sina (980-1037) ahlakın gayesinin mutluluk olduğunu ve en yüksek mutluluğa ölümden sonra ulaşabileceğini düşünmektedir (Durusoy, 1999, s. 329). Ona göre mutluluğun tanımı, özü itibariyle istenilen ve peşine düşülen aynı zamanda diğer şeylerin kendisinden dolayı tercih edildiği ilk gayedir. Bu cihetle her varlığın elde etmeye çalıştığı en değerli şey mutluluktur. O geçici hazların insana mutluluk vermeyeceğini, mutluluğa ulaşmanın ana şartının bilgi ve hikmet olduğu görüşünü savunmaktadır (İbn-i Sina, 2011, ss. 27-29). İslam tarihinin ilk dönem düşünürlerinden Ebu'l-Hasen el-Maverdi (972-1058) dinin öncelikli şartının akıl olduğunu ama sadece akıl gücü kullanılarak mutluluğa ulaşamayacağı görüşündedir. Ona göre, güçlü ile zayıfı eşit, yöneten ile yönetileni birbirine denk yapabilecek bir hüküm akıl vasıtasıyla verilemez (Maverdi, 1988, ss. 33-34). Bu nedenle, insanların işlerini, sosyal ilişkilerini düzenlemek ve mutluluğun tesisi için din gereklidir (Maverdi, 1998, s. 202). Maverdi, dünyada mutluluğu elde edebilmek için bireyin iş, yaşayış ve düzeni ile ilgili olarak itaatkar bir nefis, kalbin kendisine meyilli olduğu, kişiyi doğruluğa yöneltecek samimi bir dost ve zaruri ihtiyaçları gidermek için yeterli sermaye olmak üzere üç unsurun gerekli olduğunu ileri sürmektedir (Maverdi, 1988, ss. 220-235).

İslam ahlak düşünürlerinden Râgıb el-İsfahânî (954-1108) insanın yaratılmışlar arasında mutluluğu kazanmaya elverişli bir fitratla yaratıldığını (el-İsfahânî, 1983, s. 59), insanların dünyada kendilerine verilen nimetleri yaratılış amaç ve hikmetlerine göre kullandıkları taktirde mutluluğa ulaşacaklarını savunmaktadır (el-İsfahânî, 1983, s. 108-109). İslam düşünürlerinden Gazalî (1058-1111) mutluluğu ahirete endeksli bir paradigma üzerinden değerlendirmektedir. Gazalî'ye göre her güzellik, her lezzet ve yaşanan her mutluluk nimettir ve gerçek nimet ise ahiret mutluluğudur. Ahiret mutluluğuna götürmeyen dünyevi mutluluğun nimet olamayacağı görüşündedir (Gazalî, 1977, s. 123). O mutluluğun anahtarını sonsuz bilgide görmekte, sonsuz bilgiyi de “marifetullah” olarak tanımlamaktadır. Marifetullah yani Allah’a dair bilginin (Durusoy, 2003, s. 54) kalbin en büyük lezzeti ve kişinin en büyük mutluluğu olduğunu düşünmektedir (Gazalî, y.y., ss. 40-41).

İşrâkîliğin kurucusu kabul edilen İslam düşünürlerinden Şihâbuddin Sühreverdî (1153-1191) (Yalın, 2017, s. 264) mutlu kimselerin hakka inanıp bilgili kimseler olduklarını, mutsuz kimselerin ise hakka inanmayıp cehaletleri sebebiyle acı çektiklerini söylemektedir. Mutluluğu haz-elem ilişkisi içinde değerlendiren Sühreverdî'ye göre bedeni hazlara düşkün olan kişiler ruhani hazları anlayamazlar. Melekut aleminin müşahede edilebilmesi ve hakkın nurlarının işrâkıyla haz duyulabilmesi için bedensel meşguliyetlerden uzaklaşılması gerekmektedir. Böylelikle nefis arif olur, kişi bedeninin karanlıklarından kurtulup hakiki olan hayatın özünü bulur ve mutluluğa ulaşır (Yalın, 2017, s. 282). İslam düşünürlerinden Nasîrüddîn-i Tûsî (1201-1274) ahlak anlayışını mutluluk ahlakına dayandırmakta, mutluluğu akli haz olarak değerlendirmektedir (Gafarov, 2012, s. 444). Ona göre mutluluk, her bireyin kendine özgü öznel değerlendirmesidir. Buna mukabil mutlak iyi ise herkesin kabul ettiği ortak ve objektif bir değerdir. Mutluluğu tam ve izafi olmak üzere iki kısımda ele alan Tûsî, tam mutluluğun nihaî gaye olduğunu belirtmekte ve mutluluğa mutlak iyilik gibi objektif bir değer atfetmektedir (Tûsî, 2005, ss. 101-102; Ocak, 2012, s. 131). Bir başka ifadeyle mutluluğu mutlak iyilik gibi genel erdemler içerisinde görmektedir.

İslam düşünürlerinden Adudüddin el-Îcî' (1281-1355) üzüntünün istenen ve arzu edilen şeyleri kaçırmaktan aynı zamanda arzu ve istenilen şeylerin devamlılığını beklemekten meydana geldiğini belirtmektedir. Ona göre bu durum cehaletten kaynaklanmaktadır. Mutluluk geçici olana yönelmeyip, salih amellere yönelenlerin ulaşabileceği bir durumdur (el-Îcî, 2015, s. 61). Dönemin önemli düşünürlerinden İbn Haldun (1332-1406) mutluluğun ancak kişinin kendisini ahlaki faziletlerle donatarak elde edebileceğini düşünmektedir. Ona göre insanoğlu aklının muktezasınca faziletleri ve reziletleri birbirinden temyiz etmektedir, aynı zamanda fitratı icabı övülen eylemleri yapmaya meyil etmekte, kötü olan eylemlerden kaçınmaktadır. Dolayısıyla her insanın faziletleri öğrenmesi fitraten mümkündür. Faziletlere sahip olan kişide mutluluk hasıl olmakta ve o mutluluktan sevinç tezahür etmektedir (İbn Haldun, 2015, s. 273). İslam düşünürlerinden Muhyiddin Kafiyeçi

(1386-1474) dünya ve ahiret mutluluğunun kaynağını ilim olarak görmektedir. Kafiyeci'ye göre ilim bizatihi kendisi sebebiyle istenendir. Çünkü ilim hem dünya ve ahiret mutluluğuna hem de Allah'a yaklaşır bir vasıttır. İnsanoğlu için, derece yönünden her şeyden üstün olan ebedi mutluluğa ulaşmak için ilim bilmek ve o ilimle amel etmek gerekmektedir (el-Hanefi, 1974, ss. 82-83). Şer'i meseleleri çözme ve fetva verme konusundaki üstün yeteneği nedeniyle "müfti's-sakaleyn" (insanların ve cinlerin müftüsü) lakabıyla meşhur olan Kemalpaşazâde (1469-1534) mutluluğun kaynağını erdemde görmektedir (Turan, 2002, s. 239). Ona göre kişinin erdem çizgisinde durabilmesi için arzu gücü, öfke gücü ve düşünme gücü olmak üzere üç yetkinliğe sahip olması iktiza etmektedir. Arzu gücünün erdemi, bireyin fizyolojik ve biyolojik gelişimini sağlayacak sebeplere yönelmesini, öfke gücünün erdemi, bireyin varlığını koruyacak hazırlıklar yapmasını ve düşünme gücünün erdemi bireyi hidayete eristirecek olan ilimlerin tahsilini yapmasını ifade etmektedir. Kemalpaşazâde, ancak bu üç güce ait erdemleri hakkıyla yapan kişilerin mutluluğa ulaşabileceği görüşündedir (Alper, 2010, s. 169, 158).

İslam ahlakçılarından Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572) mutluluğa ulaşabilmek için temel prensibin iyi olma ve iyiyi yaşama olduğunu düşünmektedir. Ona göre iyiyi bilme ve onu yaşama bir yetkinliktir. İnsanın yetkinlik ve mutluluğu, düşünce ve etkinlik yoluyla kazanabileceğini belirten Kınalızâde, kişinin yetkinleşmesinin sadece bilgiyle olabileceğini aynı şekilde mutluluğun ancak doğru bilginin kazanılmasıyla elde edilebileceği görüşünü savunmaktadır (Kınalızade Ali, 2007, s. 48). Osmanlı bilim ve düşünce tarihinde yaşadığı dönemin en önemli fikir adamlarından biri olarak kabul edilen Kâtip Çelebi (1609-1657) (Gökay, 2002, s. 36; Ülken, 1991, s. 177) dünyada kemâliyetlerle şereflemek, erdemli olabilmek, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmak için hikmet ilmi bilmenin gerekli olduğu görüşündedir. Ona göre kişi, kendi gücü ve seçimiyle ortaya çıkan eylem ve amellerini "amelî hikmet" sebebiyle yani, kendisini faziletlerle donatıp rezilliklerden arındırma yoluyla dünya ve ahiretini iyileştirebilmekte ve mutluluğu elde etmektedir (Çelebi, 2014, s. 676; Bulut, 2006; s. 676). İslam düşünce tarihinin önemli isimlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780) mutluluğu tasavvufi ahlak perspektifinden değerlendirmektedir. Her yönden mutluluğa ulaşabilen kişiyi ideal insan ya da kâmil insan olarak tanımlamaktadır. Ona göre kâmil insanın mutluluğa ulaşması erdemler vasıtasıyladır. Erdemi ifrat ve tefritten uzak davranışlar olarak gören Erzurumlu İbrahim Hakkı, mutluluğun Allah'a yakın olma ve O'nun rızasını elde etmekle gönülde tezahür edebilecek bir duygu olduğu görüşündedir (Karadeniz, 2006, ss. 133-134). Osmanlı Devleti'nin önemli alimlerinden Hüseyin Remzi Bey (1839-1898) mutluluğun elde edilmesi için ahlak ilminin öğrenilmesi gerektiği düşüncesindedir. Üstün ahlak sahibi olabilmek için güzel eylemleri yapabilmenin ve kötü ahlaktan sakınmak için kötü eylemlerden uzaklaşabilmenin yolunun ahlak ilmini öğrenmekle edinilebileceği görüşündedir. Din-i sahihe iman olmadan ahlaka ulaşmak, dolayısıyla mutluluğu elde etmeyi imkânsız görmektedir (Kurt & Tüz, 2015, s. 283, 294).

20. yüzyılın önemli filozoflarından Babanzade Ahmed Naim (1872-1934)'e göre mutluluğun kaynağı güzel ahlaktır, güzel ahlakın kaynağı da noksanlık ve istisna kabul etmeyen, evrensel ve zorunlu yasanın kaynağı olan ilahi vahiydir. Ona göre herhangi bir eylemin ahlaken iyi olması vahiy merkezli olmasına ve Allah rızası için yapılmasına bağlıdır. Dünyevi ve uhrevi mutlulukların en üstününün Allah'ın rızası olduğunu düşünen Ahmed Naim, vahyin teklif ettiği prensipleri mutluluk için zorunlu kabul etmektedir (Naim, 2010, s. 44-47). Cumhuriyet döneminin önemli düşünürlerinden Nurettin Topçu (1909-1975) dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşabilmek için kişinin dürtüsel olarak aşağı canlılarından farklı olmayan istek, arzu ve hırslarından kendini kurtarması gerektiği görüşündedir. Ona göre bu istek, iştah ve tutkular insanın ahlaki olarak sefaletleridir ve bütün ahlaksızlıkların kaynağıdır. Nitekim Nureddin Topçu, ahlakın gayesinin insanın ruhunu kirleten, süflileştiren ve geçici olana bağımlı kılan her türlü istek, arzu ve tutkulardan kişiyi uzaklaştırıp hakikate yöneltmek olduğunu düşünmektedir. Ahlakı din üzerine temellendiren Topçu, kişinin mutluluğu elde edebilmesinin ancak vahyin gösterdiği yolları takip ederek ahlaki erdemleri kazanmasıyla mümkün olabileceğini belirtmektedir (Topçu, 2005, s. 29).

Sonuç olarak, Antik Çağ döneminden itibaren batı düşüncesi ve İslam düşünce geleneğinin önemli konularından birinin mutluluk olduğu görülmektedir. Antik dönemden Aydınlanma dönemine kadar mutluluk problemi genel olarak ahlak konusu ile birlikte değerlendirilmektedir. İslam ahlak düşüncesinde mutluluğun erdemlerle ilişkilendirildiği, mutlak iyinin ne olması gerektiği konusu tartışıldığı anlaşılmaktadır (Arvas, 2017, s. 117). Antik Çağ'dan günümüze batı düşünürlerinin mutluluk anlayışı değerlendirildiğinde mutluluğun çok farklı değişim ve dönüşümler geçirdiği açık bir şekilde görülmektedir.

Antik Çağ'dan Günümüze Mutluluk Anlayışı

Antik Çağ'dan günümüze kadar birçok düşünürün, teoloğun mutluluk kavramını tartıştıkları, mutluluğa farklı anlamlar yükledikleri görülmektedir. Yaşanılan dönemin koşullarının, inanç sistemlerinin, politika yapıcılarının mutluluk anlayışını etkilediği aynı zamanda her dönemin düşünürünün kendi tasavvuruna uygun şekilde mutluluk konusunu ele aldığı anlaşılmaktadır. İlk insandan günümüze yazıya intikal etmiş olan her duyguyu tarihsel açıdan değerlendirmek mümkündür. Sevgi, nefret, mutluluk, mutsuzluk gibi birçok duygu insanoğlunun varlığıyla birlikte var olmakta ve her duygu zaman içerisinde birtakım değişim ve dönüşümlerle tarihte yerini almaktadır. Ontolojik serüveni insanla başlayan mutluluk duygusunun insanlık tarihi kadar kadim bir tarihi bulunmaktadır. Mutluluğun tarihsel süreci analiz edildiğinde yüzyıllar içerisinde çok büyük değişim ve dönüşümler geçirdiği müşahade edilmektedir. "Mutluluk" sözcüğüne ilk defa M.Ö. 5. yüzyılda yazılı metinlerde rastlanmaktadır. İlk tarih kitabı olarak kabul edilen "Herodot Tarihi" isimli eserde insanın mutluluk arayışı konu olarak ele alınmaktadır. Bu yüzyılda mutluluk talih, şans, mucize olarak yorumlanmaktadır. Batı tarihinin doğuşunda mutluluk şans meselesi olarak telakki edilmektedir. Öyle ki, dönemin oyun yazarlarının metinlerinde oyunlar

mucize kabul edilen mutlu sonla değil trajediyle bitmektedir (McMahon, 2013, ss. 20-26). Tarihsel süreç analiz edildiğinde Antik dönemde talih, mucize olarak tanımlanan mutluluk kaderci ve evdemonizm olmak üzere iki yapı üzerine inşa edilmektedir.

Antik Yunan ve antikite dünyasında mutluluk, insanın başına gelen ve üzerinde kontrol sahibi olamadığı bir durum olarak düşünülmekteydi. Bireyin mutlu olabilmesi için talihin önemli bir rolü olduğu görüşü hakimdi. Dolayısıyla mutluluğu kaderci bir bakış açısıyla değerlendiriyorlardı. O dönem insanı eldekilerle yetinir, yaşadığı şartlar olumsuz olsa bile şartları değiştirmeyi düşünmezdi. Çünkü tanrıların kendileri için en iyisini düşündüğünü ve gerekli olan mutluluğu onlara sunacaklarına inanmışlardı. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde Akdeniz Havzasından Anadolu, Mısır, Doğu Akdeniz, İran ve Mezopotamya'ya kadar olan bölgede mutluluğu Tanrılara bırakma, tevekkül etme en kabul gören inanç formuydu. Firavunun zalimane hakimiyeti altında ya da Pers krallarının topraklarında yaşam mücadelesi veren insanlar için siyasi ya da ekonomik olarak kendilerinden daha güçlü olan kişilere veya iktidar sahiplerine hizmet etmek en büyük mutluluk olarak görülüyordu (McMahon, 2013, s. 37).

Dönemin insanı, mutluluğu tesadüf eseri olarak kabul ediyor, lehine veya aleyhine olan durumları tanrısal bir kaynağa atfederek mütevekkil bir duruş sergiliyordu. İlk çağlarda yaşayan birey, 21. yy. insanı gibi sadece lehine olan durumları tesadüfi talih olarak yorumlamıyor aynı zamanda aleyhine olan durumları da tesadüfi talih olarak değerlendiriyordu. Dolayısıyla tesadüfi talih her zaman lehte olmayacağı için aleyhte olabilecek durumlara karşı temkinli davranıyorlardı. Böylelikle kendilerini olumsuz etkileyebilecek aleyhte tesadüfleri tamamen ortadan kaldıramasalar bile ihtimal dahilindeki olumsuzlukları birtakım önlemlerle azaltabiliyorlar, aynı zamanda kendilerini tanrılarına karşı olası isyandan koruyorlardı (Schmid, 2014, ss. 17-18). Bu kaderci anlayışta olası olaylara temkinli yaklaşımla birlikte tanrılara tevekkül etme davranışı vardı. Dolayısıyla dönemin teolojik ve siyasi yapısı mutluluk perspektifini kaderci bir zemin üzerine inşa ediyordu.

Antik dönemin mutluluk anlayışını şekillendiren ikinci yapı evdemonizm anlayışıydı. Bu anlayışa göre, bir kişinin mutlu olarak nitelendirilmesi için o kişinin karakterinin ve ahlaki tutumunun genel erdem prensiplerine uygun olması gerekmektedir (Marar, 2012, s. 23). Antik dönemde nihai arzu, son amaç olarak görülen mutluluk; erdemle birleşmiş refah olarak tanımlanmaktaydı. M.Ö. 5. yy. ortasından 3. yy. ortasına kadar Antik Yunan düşünürleri mutluluğu amaçlar hiyerarşisinde nihai hedef olarak kabul ederek hayattaki değerini yükseltmişlerdi. Dönemin Yunanlı ve Romalı düşünürleri mutluluğun öznelenden ziyade nesnel yani, bireysel bir kanaate dayanan bir durum olduğu, hayatın parçalarında değil bütününde değerlendirilebileceği, erdemin ödülü ve ruhun uyumu olarak tarif etmişlerdir (McMahon, 2013, s. 64, 82). Sonuç olarak, Antik Çağ döneminde mutluluk kaderci ve ahlakçı olmak üzere iki anlayışın etrafında tarihsel yolculuğuna devam etmiştir.

Dönemin aydınları tarafından mutluluk, genellikle iyi ve erdemli davranışlarla bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

M.Ö. 3. yy. ortasından Orta Çağ dönemine kadar mutluluk en yüksek amaç olarak görülmeye devam etti. Bir başka deyişle mutluluk hiçbir amacın aracı değildi. Sadece mutluluğa götüren araçlar vardı. Yaşamın ve varoluşun tek amacı, nihai hedefi mutluluktan (Sponville, Delumeau, & Farge, 2018). İnsanoğlu amaç olarak gördüğü mutluluğu kimi zaman iç alemde kimi zaman dış alemde aramaya devam etti. Bu duygu insanlık tarihinin sayfalarında farklı yorumlarla yerini almaktaydı. Nitekim M.S. 79 yılında Vezüv Yanardağı'nın patlamasıyla toprak altına gömülen Pompei şehrinde yüzyıllar sonra bulunan kalıntılarda fırıncı dükkanının duvarında yer alan bir söz insanın mutluluk arayışını somutlaştırmaktadır. Kırmızı travertene oyulmuş "Mutluluk burada yaşıyor" ifadesi mutluluğun uzaklarda olmadığını, insanın bu duyguyu kendine en yakın yerlerde aradığını göstermektedir (McMahon, 2013, s. 84).

Mutluluk keşfi üzerine arayışlar hem bireysel hem toplumsal alanda kendini gösterirken yaşanan dönemi şekillendiren siyasi, ekonomik ve teolojik unsurlar farklı mutluluk yorumlarına zemin oluşturmuştur. Antik Çağ'da kadercilik ve erdem üzerine inşa edilen mutluluk anlayışı, Orta Çağ (M.S. 375) itibarıyla "teolojik merkezli" bir yapıya dönüşmüştür. Bu perspektif Rönesans döneminin başlangıcı kabul edilen 1300 yılına kadar, yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimine imzasını atmıştır. Bu dönemin önemli özellikleri kapalı tarım toplumlarının teokratik olarak yönetildiği feodal birimlerden oluşması, yönetimde yerelliğe öncelik verilmesi ve toplumsal hayatın din merkezli olmasıdır. Din merkezli bu yapı o günün din anlayışı olan Hıristiyanlığı kurumsal bir hale getirmiştir (Ağaoğulları & Köker, 2004, ss. 92-93). Böylelikle hayatın her alanı Hıristiyanlık anlayışına göre inşa edilmeye çalışılmıştır.

Orta Çağ modeli mutluluk anlayışı dini bir formla şekillenmeden önce geçmiş dönemlerdeki gibi ahlakla temellendirilmekteydi. Dönemin insanı mutlulukla doğruluğu birbirinden ayırmamış, dürüstlüğün olmadığı yerde mutluluğun olmayacağına inanmıştı. Erdem ve Tanrı'dan uzak bir mutluluğun insanı kaosa sürükleyeceği görüşü hakimdi. İnsan hayatını bir yolculuk gibi tasavvur ettikleri için zamanla bu hayatın sonunda hakiki mutluluğa ulaşabileceği inancı yaygınlaşmıştı (McMahon, 2013, s. 251). Orta Çağ'da insana düşen sorumluluk Tanrı'nın kudreti karşısında teslimiyet göstermekti. Çünkü insana verilen ikramların hepsi Tanrı'nın takdiri olarak kabul edilmekteydi. Aynı şekilde mutluluk da Tanrı'nın takdiriyle verilen bir lütuftu. Ancak bu dünyada mutluluğu kâmil manada hiç kimse hak edemez ve ona ulaşamazdı (Neiman, 2016, ss. 170-175). Dolayısıyla mutluluk öte dünyada yaşanabilirdi. Bu dünya mükemmellikten uzak, sıradan ve vasat bir yerdi. Sadece kurtuluşun olacağı gerçek ve mutlak dünyada mutluluktan bahsedilebilirdi. Orta Çağ düşüncesindeki bu anlayışla birlikte mutluluğu nihai amaç olarak gören antik düşüncenin yolları birbirinden ayrılmıştı (Pascal Bruckner, 2012, s. 11). Yani, Antik Çağ anlayışında mutluluk dünyada aranırken, Orta Çağ anlayışında öte dünyada aranmaktaydı.

Böylelikle mutluluk Orta Çağ insanı için amaç olmayan, bu dünyada ulaşılamayacak bir ütopya haline gelmişti.

Ebedi hayatı önceleyen teolojik temelli bir düşünce sisteminin hâkim olduğu Orta Çağ döneminde mutluluk kavramına olumlu bakılmıyordu. Toplumsal inanç ve değerleri şekillendirmeye çalışan dönemin kilise yönetimi Hz. İsa'nın yaşadığı üzüntüleri, sıkıntıları "acı çekmek" üzerine temellendirmekte ve bu anlayışı kutsallaştırmaktaydı. Kilisenin oluşturduğu tasavvura göre mutluluk, bu dünyada mevcut olmayan, insanoğlu dünyaya gelmeden önce var olan bir duyguydu. Yalnızca hakiki inananların dünya hayatından sonra mutlu olacakları inancı kabul görmekteydi. Böylelikle mutluluğa dünya hayatında yer verilmemekte ve dünyevi mutlulukların istenmemesi gerektiği algısı oluşturulmaktaydı. Orta Çağ batı düşüncesini formüle eden kiliselerin tümü dünyevi mutluluğa aynı şekilde olumsuz bir paradigmayla bakmamış olsalar da o dönem için mutluluk genelde dünya hayatı için olumsuz, ahiret hayatı için olumlu bir duygu olarak kabul edilmekteydi (Veehoven & Dumludağ, 2015, s. 61).

Dünya hayatında mutluluğa yer vermeyen bakış açısını daha uç bir zemine taşıyan bazı din adamları "İsa'nın hiç gülmediği" inancını benimseyerek gülümsemenin bile günah olduğu sonucuna varmışlardı. Aynı zamanda bu bakış açısı din adamları aracılığıyla halk arasında yayılmış ve kabul görmüştü. Öyle ki, yaşadıkları çağda gülmeyi ve zevk almayı sağduyulu dindar insanın yapamayacağı ancak çılgın kişilerin yapabileceğini düşünenler bile vardı (Sponville, Delumeau, & Farge, 2018, s. 79). Sonuç olarak, teolojik temelli düşünce yapısının hâkim olduğu Orta Çağ döneminde ahiret merkezli bir mutluluk anlayışına dayalı evdemonik bir yapı varlık göstermekteydi (Akarsu, 1982, s. 118). Orta Çağ kültüründe Antik Çağ'dan farklı yeni bir anlayış hâkim olmuştu. Bu anlayışa göre, hiç kimse mutluluk duygusuna bu dünyada ulaşamazdı ama dünyada Tanrı'nın onayladığı bir hayat yaşanırsa o yaşantı "iyi hayat" olur ve kişiye cenneti kazandırır. Dolayısıyla kişi, ahirette hak ettiği takdirde cennete girebilir ve sadece cennette mutlu olabilirdi. Mutsuz bir mücadele yeri olarak tasavvur edilen bu dünyada mutluluğu beklemek yanlıştı ve mutluluğu dünyada isteme düşüncesi insanı iyi hayat anlayışından uzaklaştırırdı. Mutluluğa dair bu bakış açısı Orta Çağ'a egemen olmuştu (Marar, 2013, s. 20). Orta Çağ Hristiyanlığı yaklaşık bin yıllık döneminde mutluluk duygusunu bu dünyadan ötelemiş, ahirete transfer etmişti.

Orta Çağ döneminde dünyanın batısında olduğu gibi doğusunda da insanın mutluluk arayışı vardı. 7. yüzyılda İslam dininin geldiği ve yayıldığı coğrafyada farklı bir dönem yaşanmaktaydı. Bu döneme mutluluk dönemi, insanların en bahtiyar oldukları çağ anlamına gelen "Asr-ı Saadet" denilmekteydi. Asr-ı Saadet döneminde insanlık için hidayet rehberi olan Kur'an indirilmiş, bütün insanlığa rahmet ve örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber bu zaman diliminde yaşamış ve ashabını en güzel şekilde yetiştirmiştir. İslâmiyet'in tebliğ edilip yaşandığı bu zaman dilimi mutluluk çağı olarak tarihte yerini almıştır (Özaydın, 1991, s. 501). İslâmiyet'ten önce Arap coğrafyasında "cahiliye devri" diye adlandırılan zaman diliminde düzenlenmiş hukuk kitapları yoktu. Öyle ki, o dönemde

hukukun üstünlüğünden ziyade üstünlerin hukuku geçerliydi. Toplumda “Mikro milliyetçilik” denebilecek asabiyet bağı yani, kabilecilik çok büyük rol oynamaktaydı (Öztürk, 2011, ss. 236-237). Cahiliye toplumu hürler, esirler ve esirler ile köleler arasında orta bir sınıf kabul edilen özellikle Arap olmayan kişilerin siyasi ve sosyal anlamda Kureyşliler’in hakimiyetindeki köleliklerini simgeleyen mevali olmak üzere üç gruptan müteşekkildi. Cahiliye toplumunda her türlü hak gibi mutluluk da sadece hürlerin hakkı olarak görülüyordu (Çağatay, 1957, ss. 118-119).

Cahiliye anlayışının hâkim olduğu yüzyılda İslam dininin gelmesi ve toplumda yaygınlaşmasıyla ırk, renk, dil, kabile, mülkiyet gibi farklar ortadan kalkmış, özgürlük, adalet, eşitlik gibi insan hak ve hürriyetine dair ilkeler benimsenmeye başlanmıştı. Artık insana insan olarak değer verme ve üstünlüğün ancak iman ve takvada olabileceği görüşü hâkim olmaktaydı. Böylece cahiliye dönemi anlayışı yerini medeniyete bırakmaktaydı. İslam’ın ortaya koyduğu mutluluk algısı müteakip yüzyıllarda dönemin yöneticilerinin yönlendirmesiyle ahiret istikametine kaydırılmış, dünyada yaşanamayacak gibi kabul edilmiş olsa da vahyin öğretilerinden olan mutluluk anlayışı çağlar boyunca aynı kalmıştır. Kur’an’a göre mutluluk bizatihi kendinde bir gaye olmayan bir duygudur. Mutluluğun amacı; Allah’ın sevgisini kazanmak ve dünya hayatında kişinin istek ve ihtiyaçlarını Allah’ın belirlediği kriterlere uygun davranışlarla gerçekleştirmesi aynı zamanda hayatın dinamiklerini kalıcı olan üzerine yerleştirerek yaşamaktır (el-Attas, 2011, ss. 235-237).

Hayatta değişmeyen tek şeyin değişim olma yasasına binaen tarihte binlerce yıllık hakimiyeti olan Orta Çağ dönemi yeni bir değişim ve dönüşümün eşğine gelmişti. 14. yüzyılın ortalarından itibaren skolastik düzene karşı yeniden bir oluşuma girildi. Yeniden doğuş, yeniden diriliş anlamına gelen “Rönesans” sözcüğü “Aydınlık Çağ” olarak kabul edilen yeni dönemin ismi aynı zamanda yeniliklerin habercisi olmuştu. Bu dönemde birçok alanda Antik Yunan kültürü yeniden canlandırılmış (Coşkun, 2003, s. 48), kendini iyi hissetme düşüncesi ivme kazanmaya başlamıştı. Yeni ve farklı düşüncelerin tezahür etmesiyle birlikte, Katolik Hristiyanlığın Orta Çağ boyunca iddia ettiğinin aksine insan doğasının ilk günahla kirlenmediği, arzunun istenilebilir olduğu, insanın doymayan arzularından iyiliklerin meydana gelebileceği gibi görüşler yaygınlaşmaktaydı. Aydınlanmacı filozoflar ve sonrasında birçok düşünür mutluluk, haz, arzu, bilinç ve özgürlüğü yeniden yapılandırdıkları ahlak anlayışının merkezine koymuşlardı (Marar, 2012, s. 21).

Mutluluğu muhteşem bir cennet olarak tasvir eden Hristiyanlık, insanların Adem’in hatası sebebiyle mutluluğu kaybettiklerini ama Tanrı’yla buluşmayı umut edenler ve Tanrı’nın öğütlerini dinleyenlerin cennette o duyguyu doyasıya yaşayacaklarına inanıyorlardı. Buna göre mutluluk bir umut nesnesiydi, kendisine ulaşıp ulaşılmayacağı tam olarak belli değildi. Batı’da aydınlanma süreciyle birlikte cennet ve mutluluk perspektifi değişmeye başladı. Cennet, bütün acıların teselli olabileceği, açlık ve susuzluk gibi ihtiyaçların giderilebileceği bir durum olarak anlaşılıyordu. Mutluluk ise siyasi, politik bakış açılarına

göre yeniden tanımlanıyordu. Artık sadece teolojik temelli bir mutluluk anlayışı yoktu. Öyle ki, 18. yüzyılda Aydınlanma devrimi sırasında herkesin mutlu yaşamaya, özgür olmaya, kendini özgürce ifade edebilmeye hakkı olacağı için mutluluğun politik olarak örgütlenmesi gerektiği düşünülüyordu. Jakobenler yani, devrimci demokratlar ve Jirondenler yani, krala yakın burjuvazi grup 1789 yılını politik mutluluk olarak ilan ederek gündelik hayat içerisinde mutluluk tanımı yapmaya çalıştılar. Böylelikle insanlar Hristiyanlığın sonsuz mutluluk vaadi yerine zevk alabilecekleri bir hayat yaşamayı tercih ettiklerini gösterdiler (Sponville, Delumeau, & Farge, 2018, ss. 11-12). Dolayısıyla Antik Çağ'daki kaderci ve ahlak merkezli mutluluk, Orta Çağ'da cennetle tasvir edilirken 1789'da politik mutluluk olarak tanımlanmaya başlanmış oldu.

Aydınlanma Döneminin ardından Fransız Devrimi ile birlikte insanın kim olduğu, nereden geldiği sorularına teolojik bir yaklaşım yerine felsefi yaklaşımlarla cevap aranmaya çalışılmış, insanın ilk günahı literatürden çıkartılmış, tüm insanlık için mutluluk manifestosu ilan edilmişti. Rönesans döneminde doğayı, dini ve toplumu skolâstik geleneğin perspektifinden bağımsız bir bakış açısıyla değerlendirebilme imkânı oluşmuştu. İnsan ve doğanın araştırılmasına duyulan ihtiyaç artmış, doğa yasalarının keşfi, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte insanlık tarihi hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecine adım atmıştı. Doğa bilimleri her problemi, her keşfi doğanın içinde ve gücünde bulma arayışına girmişti. Çünkü insanlık doğanın kesin yasalarla işleyen olgularla dolu olduğunu, astronominin işaret ettiği devasa boyuttaki nesnelere bile basit nesnelere hareketlerinden anlaşılabilirliğini keşfetmişti (Köroğlu & Köroğlu, 2016, s. 5). Böylelikle Rönesans döneminde bilimin özgürce ortaya koyduğu çalışmalar insanlık için sistematize edilmiş, özgür düşünceyle birlikte duyguların da özgür bir alanda yorumlanabilmesi ve ifade edilmesine olanak tanınmıştı.

Dönemin düşünürleri kâinatı akıl-bilim ilişkisinde okumaya çalışmış, bu hayatın bir kefarete ya da acı çekme yeri olmadığını dile getirmişlerdi. Bu perspektifle birlikte dünyanın var oluşunu çile çekmek olarak yorumlayan bakış açısı değişmeye başlayınca o çileyi çeken, sıkıntılara duçar olan insan bedenini geçici ve hakir gören bakış açısı da değişmeye başlamış, insan bedenine iyi bakılması, korunması gerekliliği ortaya koyulmuştu. Böylelikle Rönesans'ta insanın bedeni kendisine dost mertebesine ulaşmıştı. Orta Çağ'ın skolastik düşüncesinde hakir görülen insan bedeni için artık rahatlık, konfor dönemi başlamıştı. Bir başka ifadeyle beden rahatlığını, konforunu sağlayan her şey önemli bir nesne haline almıştı (Bruckner, 2012, s. 33).

Bedensel konfor hayat alanında da kendini gösterdikçe bireysel arzu ve istekler önemli görülmeğe başlanmıştı. Her ne kadar 18. yüzyılda toplumun her kesiminde mutluluk söylemleri çoğalsa da bu duygu daha çok üst tabakada yani soylular arasında yaşanmakta, halk tabakalarının ya da köylü, zanaatkar gibi kesimlerin mutluluğa ulaşması düşünülmezdi. İktidarda olanların toplumsal tabakalara uygun formüle ettikleri mutluluk anlayışı topluma benimsetilmeye çalışılmaktaydı. Halkın mutluluğu kişinin işini iyi yapması,

toplum içinde yükselme arzusu, çalıştığı yerde insanlarla sıcak bir iletişim kurması, yoğun çalışması, namuslu bir hayat yaşaması olarak kabul ediliyordu. Köylü olanlar ise muhtaç ya da sefil bir durumda olsalar bile doğayla birlikte oldukları, kentin ölçüsüz hayatından uzak kaldıkları için mutlu olduklarına inanıyorlardı ya da inandırılmışlardı. Bu yüzyılda bireyin özel alanında özel bir mutluluğu olmadığı gibi mutluluğun evde değil sokaklarda, salonlarda, partilerde olabileceği düşünülüyordu (Sponville, Delumeau, & Farge, 2018, s. 95, 108).

Toplumsal tabakalara göre mutluluk tasavvuru oluşturulsa da ilk defa Aydınlanma döneminde mutluluğu kadın, erkek, çocuk tüm insanların elde edebilecekleri, herkesin mutlu olabileceği fikri savunulmaya başlandı. Aynı zamanda mutluluk Tanrı'nın bir hediyesi olmadığı gibi talihin de bir oyunu değildi. Kişinin yaptığı muhteşem bir davranışa karşılık verilen ödül olarak da kabul edilemezdi. Dolayısıyla mutluluğun Tanrı'yla, talihle, erdemli davranışlarla ilgisi yoktu. Mutluluk duygusu insanlar tarafından elde edilebilecek, doğanın insana bahşetmiş olduğu bir hediyeydi. Dönemin düşünürlerine göre mutsuzluk, insanların inanç sistemleri, yönetim biçimleri, hayat şartları ve geleneklerinin temelinde var olan yanlışlıklar sebebiyle ortaya çıkmaktaydı. Şayet bireysel ya da toplumsal olarak bu yanlış paradigmalara değiştirilirse mutluluktan bahsedilebilirdi. Artık Aydınlanma dönemi insanı için mutluluk tanrısal bir kusursuzluğa dayanmayan, dünyada elde edilebilecek bir hakikat olarak görülüyordu (McMahon, 2013, s. 31). Dolayısıyla tarihsel süreçte mutluluk artık dinden bağımsız olarak, tamamen seküler bir bakış açısı üzerinden değerlendirilmekteydi.

18. yüzyılın sonunda ise mutluluk siyasi bir kavram olarak ele alınmaya başlandı. Thomas Jefferson Bağımsızlık Bildirgesi'nde mutluluk arayışı hakkını apaçık bir hakikat olarak ifade ederken, 1789 yılında Fransızlar İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nde belgenin son satırında "herkesin mutluluğu" ibaresini kullanmışlardı. Böylelikle insanın mutluluk arayışı siyasi literatürde yer almaya başlamıştı (McMahon, 2013, s. 32). Artık mutluluk farklı bir mecraya doğru yönelmiş, farklı bir şekilde anlaşılmaktaydı. Olabildiğince Tanrı'dan ve talihten uzaklaşmış olan, lütuf olmaktan çıkan, bir hak olarak kabul edilen mutluluk insana sorumluluk yüklemekteydi. Her birey mutluluğun yükümlülüğünü kendi üzerine almak durumundaydı (Neiman, 2016, ss. 170-175; McMahon, 2013, s. 82). Amerikan Anayasası'nda yer alan insanın mutluluk arayışı hakkı, yaşama ve özgürlük ile birlikte devredilemez haklar arasında zikredilmişti. Sonuç itibarıyla yaşam ve özgürlük gibi haklar arasında yer alan mutluluk kutsanmaya başlanmış, modern dünyanın kutsalları arasına girmeye hak kazanmıştı (Marar, 2012, s. 25).

Aydınlanma Döneminin etkileri 19. yüzyılda da kendini göstermekteydi. Bu dönemde yeni felsefi problemler tezahür etmekte, marksizm, liberalizm, nasyonalizm, sosyalizm gibi çok çeşitli görüşler ortaya çıkmakta ve bu görüşler bireysel ve toplumsal hayatı etkilemekteydi (Armağanoğlu, 2004, s. 12). Marksizm'in etkisiyle kişinin kendisini ancak kendi çabasıyla mutlu edebileceği inancı yaygınlaşmıştı. Artık kabul gören görüşe göre mutluluk işlenmiş

yaşama sanatının bir ürünüydü ve bu ürün ancak bireysel çabayla elde edilebilirdi. Aydınlanma ile birlikte kişinin kurtuluşu kendi iş ve çalışmasına bağlanmıştı. İnsanın alnından damlayan terde bile mutluluk aranmaktaydı. Topluma empoze edilen görüş, emekten keyif almak yerine emeğin kendisini keyif olarak görmektir. Kişinin işinin dışında mutluluk araması lüks bir anlayıştı. Birey için ideal olan kendini gerçekleştirme ve emeğinden mutluluk duymasıydı. Dolayısıyla insanın mutluluğu kutsanmış olan emeğe bağımlıydı (McMahon, 2013, ss. 422-423).

19. yüzyılda geleneksel ahlak söylemleri sertleşmiş, ekonomi felsefesinin dayattığı emek anlayışına uygun olarak insanın zevk ve mutluluk ihtiyacı önemsenmemişti. Dönemin felsefe sistemleri aynı zamanda Hristiyanlık inancı insanın yaşama zevkini ve mutluluk arayışını yoksunlaştırmıştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru geleneksel ahlak söylemlerinin, inanç sisteminin çok katı olduğu ve bu durumun insanın mutluluğunu gölgelediği fark edilmişti. Bu tespitten sonra İncil metinleri tekrar okunup yeniden yorumlanmaya gidildi. Yapılan çalışmalarda İsa'nın hayatı boyunca hiç çileci bir kişi gibi yaşamadığı, insanların yemek davetlerini geri çevirmediği, Kana denilen yerde küpleri şarapla doldurduğu keşfedildi. Bu keşifler insanın mutluluk problemini tekrar gözden geçirmesine ve gündeme taşınmasına neden oldu. İnsanlığın sonsuz yazgısını yok saymadan, bedensel boyutuna da önem verilmeye başlandı (Sponville, Delumeau, & Farge, 2018, ss. 80-81). 19. yüzyılın sonlarına doğru daha çok toplumsal pragmatizm öne çıkartılmış, kötü ve yanlış olan davranışlardan uzaklaşarak iyi ve doğru olan davranışlara yönelmenin erdemli davranışın temeli olarak kabul edilmişti. Mutluluğun ölçütü, ahlaki eylemlere uyumluluk olarak görülmüş, toplumsal alanda mutluluğun bireylerin birbirlerine karşı saygılı, hoşgörülü ve dayanışmacı oldukları takdirde tezahür edebileceği görüşü yaygınlaşmıştı (Hançerlioğlu, 2000, ss. 190-195). 19. yüzyıl insanı mahremiyeti, özel hayatı dile getirmeye başlamış aynı zamanda bireyin özel alanında kendine ait özel mutluluk anlayışı hâkim olmaya başlamıştı. Artık insanlar mutluluğu evlerinin dışında salonlarda, partilerde aramaktan vazgeçmişlerdi. Dolayısıyla bireysel mutlulukların olabildiğince ivme kazandığı bir döneme girilmişti (Sponville, Delumeau, & Farge, 2018, s. 108).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki otuz yıl boyunca teknoloji, tıp ve eğitim alanında çok büyük gelişmeler olmuş, bu gelişmeler adeta Aydınlanma Dönemi'nin zaferi olarak kutlanmaya başlanmıştı (Delacampagne, 2010, s. 1). 20. yüzyıla girildiğinde insanlık tarihi boyunca görmediği kadar suçla, savaşla karşı karşıya kalmıştı. I. ve II. Dünya savaşlarının yaşandığı aynı zamanda silahsızlanma ve barışın sürekliliği için çabaların yoğun olduğu, ekonomik sarsıntıların dalga dalga yayıldığı, dünyanın siyasal problemlerin çoğaldığı bir dönem yaşanmaktaydı (Armağanoğlu, 2004, s. 121). Buhranların yaşandığı bu zaman diliminde modernitenin ortaya çıkışıyla dünyada köklü değişimler meydana geldi. Modernitenin doğuşu bilimlerin temellendirilmesinde ve bilimsel disiplinlerde yeni sorgulayıcı bir sistem oluşturdu (Delacampagne, 2010, s. 4). Aynı zamanda rasyonalizasyon, sekülerleşme, bireyselleşme gibi modernitenin bileşenleri olarak kabul edilen akımlar

dünyada etkili olmaya başladı. Böylece bilimsel ve teknolojik ürünlerin yaygınlaşmasıyla aile, din, sosyal ilişkiler, siyaset ve sanat gibi yaşamın birçok alanında değişimler meydana geldi (Touraine, 2010, s. 25).

20. yüzyıla imzasını atan modernizmin çağdaşlaşma olarak kabul edilmesiyle birlikte eskiden uzaklaşma ve gelenekten kopukluk şeklinde bir anlayış tercih edilmeye başlandı. “Modern İnsan” tamlamasıyla zihinlerde oluşan tasavvur; batılı gibi düşünen, batılı gibi davranış modelleri olan kişiler olarak anlaşılır oldu (Kızılcelik, 1996, s. 9). Aydınlanma döneminde talep edilen özgürlükler modern dönemde dinden özgürlük olarak inşa edilmeye başlandı. Böylelikle mutluluk tamamen seküler bir yapıya büründü. Artık yeni bir çağ yaşanmaktaydı ve bu çağın modern bir mutluluk anlayışı vardı. Modern insan için mutluluk şans ya da Tanrı'nın lütfü değildi, her kişinin kendi tercihiyle oluşan bir durumdu. Aydınlanma döneminde mutluluk insan için bir görev, bir sorumluluk aynı zamanda ihtiyaca binaen şekillendirilen bir hayat tasavvuru olarak kabul edilirken, modern dönemde elde edilmesi zorunlu, elde edilemediği takdirde arkasından koşulan tek amaç olarak görülmeye başlandı. Bir başka ifadeyle mutluluk, modern dünyanın evrensel amacı olmuştu (Farrelly, 2015, ss. 112-113).

Sanayileşme ve hemen sonrasında ortaya çıkan modernleşme, birey ve toplumların gündelik yaşamını etkiler hale gelmişti. Globalleşen dünyada teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi aynı zamanda endüstrideki gelişmeler üretimin artmasına neden olmuştu. Ürünlerin süratle tüketilmesine yönelik çalışmalar tüketim ruhunu arttırmıştı. Bu yüzyılda birey üretici olmaktan çıkıp tüketici statüsüne geçmişti. Dolayısıyla üretim toplumu dönemi kapanıp, tüketim toplumu dönemi açılmıştı (Kırılmaz & Ayparçası, 2016, s. 46). Üretenin kendisi için ürettiği, emekle üretim arasında bir bağın olduğu tarım toplumundan sonra üretim ile tüketimin birbirinden ayrıldığı sanayi devrimi yaşanmaktaydı. Bu dönemde insanlar sadece kendileri için üretmiyordu aynı zamanda satmak, kar elde etmek için üretiyordu. 21. yüzyıla girerken üretim mekanikleşmiş tamamen tüketim endeksli bir dönem yaşanılmaya başlanmıştı (Alvin Toffler, 1981, s. 65, 69). Dolayısıyla tüketime endeksli bir dönemde mutluluk tüketici bir kimliğe bürünmüş oldu.

Sonuç

Antik Çağ'dan günümüze kadar olan “Mutluluk Tarihi” değerlendirildiğinde her dönem mutluluk kavramına farklı anlamlar yüklediği görülmektedir. İnsanların inançları, yaşadıkları kültür, ekonomik ve siyasi hareketlilikler, politika yapıcılarının uygulamaları gibi birçok faktörün mutluluk algısını etkilediği anlaşılmaktadır. Tarihsel süreçte kimi zaman övülen kimi zaman yerilen mutluluk, insanoğlu için daima duygusal bir tatmin arayışı olarak yolculuğuna devam etmektedir. İlk çağlarda tanrıların lütfü ve şans olarak kabul edilen mutluluğun zaman içerisinde dünyada değil sadece ahirette yaşanılacağına inanılmış ve mutluluğun merkezi dünyevi alandan uhrevi alana doğru değişim göstermiştir. Aydınlanma döneminde bilim ve teknolojideki gelişmeler, felsefi akımlar, politika

yapıcıların tutumları, ekonomik ve sosyal hareketlilikler gibi birçok faktörün etkisiyle mutluluk anlayışı teolojik sınırlarını yıkıp tamamen seküler bir anlayışı temsil etmeye başlamıştır. Modern zamanlarda modern bir mutluluk anlayışı inşa edilmekte, imajların hâkim olduğu modern dünyada mutluluk görsellere monte edilmekte, yaşanılardan ziyade gösterilen bir durum halini almaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreçte mutluluk farklı anlamlar yüklenerek, farklı kaynaklardan beslenerek yolculuğuna devam etmektedir.

Mutluluk zaman çizelgesi incelendiğinde mutluluğun geçirdiği evrelerin insanlığın yaşadığı olaylara uygun değişim ve dönüşümler barındırdığı anlaşılmaktadır. Kadim ve modern bakış açısına göre mutluluk insanoğlu için bir amaç olarak kabul edilse de iki düşüncenin birbirinden farklı merkezleri bulunmaktadır. Kadim anlayışa göre mutluluk, ahlaki davranışların ölçüsüyken, modern anlayışa göre ahlakilikle ilişkisi olmayan bireyin tatminine yönelik psikolojik durumlar olarak görülmektedir. Teknolojinin gelişmesi sonucu hızla değişen hayat şartlarıyla birlikte yeni formlar alan mutluluğun gelecekte de tahayyül edemeyeceğimiz değişim evrelerinden geçeceği muhakkaktır. Ancak değişmeyecek tek şey, insanoğlu var olduğu sürece onun mutluluk arayışı var olmaya devam edecektir. Çünkü yaşamak insan için tek başına yeterli değildir, hayat içerisinde mutluluğa ait ontolojik aynı zamanda özel bir alan bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe sözlük* (11 Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri*, İstanbul: Remzi.
- Alper, Ö. M. (1999). İbn Sina. *Türkiye Diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. XX, s. 319). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Alper, Ö. M. (2010). *Kemalpaşazade bağlamında bir tasavvurun yeniden inşası*. İstanbul: Klasik.
- Anık, M. (2016). *Aykırı bir düşünür olarak J. Baudrillard ve gösteriş amaçlı tüketim. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47).
- Anay, H. (2011). *Jeremy Bentham'ın etkisi ve yararcılığın çağdaş Arap düşüncesine girişi. Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies* (37).
- Antoninus, M. A. (2012). *Düşünceler* (4. Baskı). (H. Ünal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Aquinas, S. T. (1941). *The Summa theologica* (ST). London: Burns OateaşWashbourne LTD.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a etik*. (S. Babür, Çev). Ankara: Ayraç.
- Armağanoğlu, F. (2004). *20. yy. siyasi tarihi 1914-1995* (11. Baskı). İstanbul: Alkım.
- Arvas, F. B. (2017). Psikolojide ve İslam düşünce geleneğinde mutluluk kavramı: karşılaştırmalı bir çalışma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4).

- Ayaz, B. (2016). *Jacques Derrida, Richard Rorty ve doğruluk. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR), 1(2)*.
- Aydın, F. (2014). Teleolojik ahlak anlayışlarında mutluluğa ulaşmada ahlaki değerlerin yeri. *Asya Öğretim Dergisi, 2(2)*.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2004). *İmparatorluktan tanrı devletine*. Ankara: İmge. (1986). mutluluk. *Büyük Larousse* içinde. İstanbul: Gelişim.
- Birand, K. (1958). *İlk Çağ felsefesi tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Bircan, H. H. (2001). *İslam felsefesinde mutluluk*. İstanbul: İz.
- Bolay, S. H. (1996). *Felsefe doktrinleri ve terimleri sözlüğü* (6. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Bravo, H. (2007). Augustinus'un varlık ve bilgi görüşleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (15).
- Bulut, E. (2006). Kâtip Çelebi'nin düşüncesinde akli ilimlerin yeri ve önemi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cevizci, A. (1997). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin kaynakları: Rönesans üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(6)*.
- Çağatay, N. (1957). *İslam'dan önce Arap tarihi ve cahiliye çağı*. Ankara: MARS T. ve S.A.S. Matbaası.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. Ankara: Ötüken.
- Çağrı, M. (2008). Saadet. *Türkiye Diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. XXXV, ss.319). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Çelebi, Ç. (2014). *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (C. I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çilingir, L. (2000). *Ahlak felsefesine giriş*. Ankara: Elis.
- Çotuksöken, B. (1993). *Ortaçağ yazıları*. İstanbul: Kabalıcı.
- Delacampagne, C. (2010). *20. Yy. felsefe tarihi*. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Demirpolat, E. (2004). Epiktetos'un hayatı, eserleri ve felsefi görüşleri. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(2).
- Descartes. (1992). *Ahlak üzerine mektuplar*. (M. Karahasan, Çev.) Ankara: MEB.

- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lügat* (11. Baskı). Ankara: Aydın.
- Diş, S. B. (2008). Bir dayatma halini alan mutluluk talebi. *Temaşa* (8).
- Durusoy, A. (1999). İbn Sina. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. XX, ss. 329). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- el-Îcî, A. (2015). *Ahlaku adudüddin* (1. Baskı). (İ. Çelebi, Çev.) Ankara: TDV.
- el-Attas, N. (2011). İslam'da mutluluğun anlamı ve tecrübesi. *Kelam Araştırmaları*, 9(2).
- el-Bağdadî, A. M. (2003). Maverdî'nin siyasi düşüncesinde insan ve toplum. (M. Sarıbiyık, Çev.) *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, V (2).
- el-Hanefî, M. E.-K. (1974). *Kitabü't taysir fi kavaidi ilmit-tafsir*. (İ. Cerrahoğlu, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- el-İsfahânî, E.-K. R. (1983). *Mutluluğun kazanılması*. (L. Doğan, Çev.). İstanbul: Bahar.
- el-Kindî, Y. b. (2012). *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. (M. Çağrı, Çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Epikür. (1962). *Mektuplar ve maksimler*. (H. Örs, Çev.). İstanbul: Remzi.
- Epiktetos. (1999). *Düşünceler ve sohbetler*. (C. Süer, Çev.) İstanbul: Kaknüs.
- Fahri, M. (2004). *İslâm ahlâk teorileri*. (M. İskenderoğlu, & A. Arkan, Çev.). İstanbul: Litera.
- Farabi. (1987). *Fususul-medeni*. (H. Özcan, Çev.) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Farabi. (1993). *Mutluluk yoluna yönelme*. (H. Özcan, Çev.) İzmir.
- Farabi. (2001). *el-Medinetü'l-fâzıla*. (N. Danışman, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Farabi. (2018). *Mutluluğun kazanılması*. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Farrelly, E. (2015). *Mutluluğun sakıncaları*. (E. Gökyaran, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat.
- Gökyay, O. S. (2002). Kâtip Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde. (C. XXV, ss. 36). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Gafarov, A. (2012). Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. XXXI, ss. 444). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Gazali, (1977). *İhya-u ulumi'd-din*. İstanbul. (Ahmed Serdaroğlu, Çev.). İstanbul: Bedir.
- Gazali, (y.y.). *Kimya-yı saadet*. (M. A. Müftüoğlu, & Ahmed Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Çelik.
- Hançerlioğlu, O. (1978). *Felsefe ansiklopedisi kavramlar ve akımlar* (C. 4). İstanbul: Remzi.

- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: YKY.
- Hume, D. (1875). *The Philosophical works of David Hume* (C. II). (T. Green, & T. Grose, Dü) London: Longmans, Green, and Co.
- İbn Manzur, E.-F. C. (1997). *Lisanu'l-arabi'l-muhit*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Miskeveyh. (2013). *Tehzibu'l-ahlak/Ahlak eğitimi*. (2. Baskı). (A. Şener, İ. Kayaoğlu, & C. Tunç, Çev.) İstanbul: Büyüyenay.
- İbn Miskeveyh. *Mutluluk ve felsefe: Tertibu's-sa'adat ve menazilu'l-ulum*. (2017). (H. Özturan, Çev.) İstanbul: Klasik.
- İbn Haldun. (2015). *Tercüme-i mukaddeime-i İbn Haldun*. (1. Baskı). (A. C. Paşa, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- İbn-i Sina. (2011). *Mutluluk ve insan nefsinin cevher olduğuna ilişkin on delil*. (F. Toktaş, Çev.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kant, I. *Pratik aklın eleştirisi*. (1999). (I. Kuçuradi, Ü. Gökberk , & F. Akatlı, Çev.) Türkiye Felsefe Kurumu, Çeviri Dizisi.
- Karadeniz, H. (2006). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ahlak felsefesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kaya, M. (2007). Ebu Bekir Razi. *Türkiye Diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* içinde. (C. XXXIV, ss. 482.). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Kınalızade Ali. (2007). *Ahlak-ı alai*. (M. Koç, Dü.) İstanbul: Klasik.
- Kırılmaz, H., & Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve postmodernizm süreçlerinin tüketim kültürüne yansımaları. *İnsan ve İnsan Dergisi* (8).
- Kızılcelik, S. (1996). *Postmodernizm dedikleri*. İzmir: Saray.
- Koç, A. (1999). *İhvan-ı Safa'nın eğitim felsefesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Kocabay, Y. (1968). *Türkçe Fransızca sözlük* (C. 3, ss. 326.). Ankara: Başnur Matbaası.
- Koroğlu, C. Z., & Koroğlu, M. A. (2016). Bilim kavramının gelişimi ve günümüz sosyal bilimleri üzerine. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (25).
- Kurt, İ., & Tüz, A. (2015). *Son dönem Osmanlı ahlâk terbiyecileri ve ahlak terbiyesi* (1. Baskı). İstanbul: Ensar.
- Möngü, B. (2015). Modern dünyada mutluluk: John Stuart Mill'in faydacı etiği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (19 (1)).
- Marar, Z. (2012). *Mutluluk paradoksu*. (S. Çağlayan, Çev.) İstanbul: Kitap.

- Maverdi, E.-H. A. (1988). *Edebü'd-dünya ve'd-din*. Beyrut: Dâru İhyai'l-Ulum.
- McMahon, D. M. (2013). *Mutluluk/mutluluk üzerine tarihsel bir çalışma*. (K.Tanrıyar, Çev.). İstanbul: E.
- Montaigne. (1997). *Düşünceler*. (S. Eyupoğlu, Çev.) İstanbul: Cem.
- Naim, A. (2010). *İslam ahlakının esasları*, (1. Baskı). (R. Kılıç, Çev.) Ankara: TDV.
- Neiman, S. (2016). *Ahlâki açıklık*. (N. Tokdoğan, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Nietzsche, F. W. (2015). *Böyle buyurdu Zerdüş*. (7. Baskı). (M. Batmankaya, Çev.) İstanbul: Say.
- Nietzsche, F. W. (2015). *İyinin ve kötünün ötesinde* (8. Baskı). (A. İnan, Çev.) İstanbul: Say.
- Nietzsche, F. W. (2016). *Tan kızılığı ahlaksal önyargılar üzerine düşünceler*. (6. Baskı) (Ö. Saatçi, Çev.). İstanbul: Say.
- Ocak, H. (2012). Kınalızade Ali Efendi'de mutluluk ahlâki kavramının felsefi temelleri. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1).
- Onions, C.T. (1966). *The Oxford dictionary of English etymology*. New York: Oxford University Press.
- Özaydın, A. (1991). Asr-ı Saadet. *Türkiye Diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* içinde. (C. III, ss. 501.). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Özbalkan, N. (1999). *Büyük İngilizce-Türkçe genel sözlük* (C. 2). İstanbul: Alfa.
- Özcan, M. T. (1987). John Locke'ın birey anlayışının felsefi temelleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 52.
- Özkan, S. Ç. (2017). Richard Rorty'de kamusal alan-özel alan ayrımı ve eleştirisi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (23).
- Öztürk, M. (2011). İslam öncesi Arap toplumunda ahval-i şahsiye hukuku. *Kur'an'ın anlaşılmasına katkı açısından Kur'an öncesi Mekke toplumu. 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması*.
- Pascal Bruckner. (2012). *Ömür boyu esenlik*. (B. Uzma, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Pattabanoğlu, F. Z. (2015). Seneca'da felsefe ve ölüm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22).
- Russell, B. (2016). *Mutlu olma sanatı*. (Y. Sağlamtürk, Çev.) İstanbul: Say.
- Schmid, W. (2014). *Mutsuz olmak*. (T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Schopenhauer, A. (2007). *Okumak ve yaşamak üzerine*. (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Şule.

- Selen, E. (2014). Seneca'nın Hercules Furens adlı eseri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sponville, A. C., & Delumeau, J., & Farge, A. (2018). *Mutluluğun en güzel tarihi* (2. Baskı). (S. Özen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Steuerwald, K. (1988). *Türkçe Almanca sözlük* (1. Baskı). İstanbul: ABC Kitabevi.
- Tûsî, N. (2005). *Ahlâk-ı nâsîrî*. (A. V. Taştan, & H. Nazlıgül, Çev.) Ankara: Fecr.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü* (5. Baskı). İstanbul: Bulut.
- Toffler, A. (1981). *Üçüncü dalga*. (A. Seden, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar.
- Topçu, N. (2005). *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh.
- Touraine, A. (2010). *Modernliğin eleştirisi* (7. Baskı). (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Turan, Ş. (2002). Kemalpaşazade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C. XXV, ss.239). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Tuğlacı, P. (1974). *Okyanus Türkçe sözlük*. İstanbul: Pars.
- Ülken, H. Z. (1991). *Kâtip Çelebi ve fikir hayatımız*. Ankara: TTK.
- Vandenbos, G. R. (2007). *APA dictionary of psychology*. Washington, USA: American Psychological Association.
- Veehoven, R., & Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk. *İktisat ve Toplum Dergisi* (58).
- Veehoven, R. (1997). Advances İn Understanding Happiness, *Published in French in Revue Québécoise de Psychologie*, 18.
- Veehoven, R. (2006). How do we assess how happy we are? Tenets, implications and tenability of three theories. *USA: Paper presented at conference on 'New Directions in the Study of Happiness: United States and International Perspectives*.
- Vural, M. (2003). *İslam felsefesi sözlüğü*. Ankara: Elis.
- Yalın, S. (2017). Sühreverdî'nin el-Elvahu'l-imadiyye adlı eseri temelindeki fizik ve metafiziğe ilişkin görüşleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, 12-23.

TÜRKİYE DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Religious Education Studies

Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.

Turkish Journal of Religious Education Studies is an international, peer reviewed and biannual journal.

Sayı/Number 9 • Haziran/June 2020 • ISSN 2149-9845 • E-ISSN 2636-7807

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Owner and Chief Executive Officer

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baş Editör / Editor in-Chief

Mustafa USTA

Sayı Editörü / Editor

Recep Emin GÜL

Editörler / Editors

Siebre MIEDEMA (VU University Amsterdam)	Christopher G. ELLISON (The University of Texas at San Antonio)
Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Muhittin OKUMUŞLAR (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Zeki Salih ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Nurullah ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)	Michael NIELSEN (Georgia Southern University)
Ahmet KOÇ (Marmara Üniversitesi)	Friedrich SCHWEITZER (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Mehmet BAHÇEKAPILI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Süleyman AKYÜREK (Erciyes Üniversitesi)
Safinaz ASRİ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Mohammed DERRADJ (University of Algeria II)
Ednan ASLAN (Universität Wien)	Kenan SEVİNÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)	Murat Şimşek (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Recep Emin GÜL, Balıkesir Üniversitesi (TURKEY)	

Kitap Değerlendirme Editörleri / Book Review Editors

Hakkı KARAŞAHİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	Mehmet Akif ŞENTÜRK (Brunel University London)
Ahmet GEDİK (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	Hülya HACİSMAİLOĞLU (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board*

Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TURKEY)	Ayman AGBARIA, University of Haifa (ISRAEL)
Muhsin AKBAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Süleyman AKYÜREK, Erciyes Üniversitesi (TURKEY)
Ednan ASLAN, Universität Wien (AUSTRIA)	Safinaz ASRİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Nedim BAHÇEKAPILI, Islamitische Universiteit Europa (HOLLAND)	Mehmet BAHÇEKAPILI, Yalova Üniversitesi (TURKEY)
İrfan BAŞKURT, İstanbul Üniversitesi (TURKEY)	Bayraktar BAYRAKLI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Bezza BİLGİN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Ahmet Ali ÇANAKCI, Balıkesir Üniversitesi (TURKEY)
Mohammed DERRADJ, University of Algeria II (ALGERIA)	Recai DOĞAN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)
Christopher G. ELLISON, The University of Texas at San Antonio (USA)	Ahmet GEDİK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Recep Emin GÜL, Balıkesir Üniversitesi (TURKEY)	Hülya HACİSMAİLOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Ali İNAN, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi (TURKEY)	Recep KAYMAKCAN, Sakarya Üniversitesi (TURKEY)
Ahmet KOÇ, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Mustafa KÖYLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (TURKEY)
Michael NIELSEN, Georgia Southern University (USA)	Muhiddin OKUMUŞLAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi (TURKEY)
Siebre MIEDEMA, VU University Amsterdam (HOLLAND)	Friedrich SCHWEITZER, Eberhard Karls University (GERMANY)
Halil İbrahim ŞENAVCU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Bülent UÇAR, Universität Osnabrück (GERMANY)
Mustafa USTA, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Prof. Dr. Edmunt WEBER, Universität Frankfurt am Main (GERMANY)
Samet YAĞCI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Kapak Tasarımı / Cover Design

Furkan Selçuk Ertargin

Tasarım / Graphic Design

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baskı / Printed By - Baskı Tarihi / Printed Date

Limit Ofset – 27.06.2020

İNDEKSLER

